

Cudak, Henryk

Zadania nauczyciela w nowych uwarunkowaniach społeczno-politycznych kraju

---

Mazowieckie Studia Humanistyczne 4/1, 19-25

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Henryk Cudak

ZADANIA NAUCZYCIELA W NOWYCH UWARUNKOWANIACH SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH KRAJU

Wprowadzenie

Współczesna rzeczywistość polska, zmiany ustrojowe kraju wytyczają nowe zadania dla naszego systemu edukacyjnego. Młode pokolenie Polaków trzeba tak przygotować w edukacji szkolnej, by mogli aktywnie uczestniczyć w rozwoju życia społecznego i gospodarczego Polski oraz w działaniach europejskiej i światowej społeczności, by pozyskać dla naszego kraju godne miejsce w świecie.

Dotychczasowe programowe, metodyczne i organizacyjne rozwiązania edukacyjne spotykają się z krytyczną oceną pedagogów teoretyków i nauczycieli praktyków. Oszczędzanie na oświacie towarzyszy kolejnym rządóm, powoduje to nie tylko zahamowanie rozwoju oświaty i szkolnictwa, a nawet ulegają one regresowi.

Kryzys w oświacie będzie miał niekorzystny wpływ na inne sfery życia i działalności w naszym kraju. Edukacja młodego i dorosłego pokolenia stanowi ważny element pobudzający mechanizmy rozwoju gospodarczego i społecznego. Stąd też jest konieczna dogłębna reforma edukacji szkolnej. Podmiotem wszelkich nowatorskich zmian w systemie szkolnym jest nauczyciel.

W dalszej części przedstawię próbę odpowiedzi na następujące pytania: Jakie nowe zadania oświatowe w transformacji ustrojowej są konieczne do podjęcia przez nauczycieli? Jakie czynniki utrudniają aktywność nauczycieli w nowatorskich działaniach edukacyjnych w szkole?

Rola nauczyciela we współczesnym systemie edukacyjnym

Edukacja szkolna nie jest w stanie sprostać zadanióm współczesności. Przyszłość będzie niosła zadania coraz szersze i trudniejsze. W sytuacji, kiedy zasób wiedzy wzrasta tak szybko błędem pedagogicznym jest przekazywanie wiedzy encyklopedycznej. Słusznie zatem raport pt. *Uczyć się aby być* zwraca uwagę na

to, ażeby „uczyć się, jak żyć, uczyć się, jak się uczyć – aby przez całe życie móc przyswajając nową wiedzę, uczyć się myśleć swobodnie i krytycznie”¹. Nauczyciel więc musi przygotowywać uczniów do kształcenia ustawicznego, twórczego, zapewnić wszechstronny rozwój osobowości młodego pokolenia. Kształcić tak, aby wiedza szkolna była dobrym zaczynem do korzystania z wiedzy nieszkolnej, która oddziałuje na jednostkę ludzką przez całe życie. Nauczyciel zadania te powinien realizować poprzez współdziałanie z systemem wychowania rodzinnego i innymi ośrodkami edukacji równoległej. Pełniej niż dotąd musi on włączyć edukację nieszkolną funkcjonującą w środowisku lokalnym, zwłaszcza te instytucje, które statutowo realizują zadania wychowawcze i kształcące.

Narastające zadania szkoły, ściśle związane z nowymi, innymi uwarunkowaniami społecznymi i gospodarczymi naszego kraju, będą kształtować potrzebę funkcjonowania szkoły otwartej. Nauczyciel w takiej szkole będzie musiał dopracować się nowych form i metod edukacyjnych, które będą sprzyjać współdziałaniu placówek szkolnych z instytucjami edukacji nieszkolnej. Innowacyjne, pedagogiczne zadania nauczycielskie muszą być podejmowane w drodze wielostronnych działań z różnymi ośrodkami edukacji równoległej, zarówno w celu integracji pracy szkoły z instytucjami pozaszkolnymi, jak i tworzenia wychowawczego, korzystnego dla szkoły i wychowanków, środowiska lokalnego.

W edukacji nowej – zintegrowanej powinno nastąpić sprzężenie teorii kształcenia szkolnego z kształceniem równoległym, teorii wychowania szkolnego z wychowaniem równoległym. Jednak w tym obustronnym sprzężeniu – jak słusznie stwierdza Edmund Trempała² – szkole przypada rola podstawowa, koordynująca i stymulująca.

Życie społeczne, polityczne i gospodarcze w naszym kraju ulega gwałtownym przemianom, dzieci i młodzież obserwują i uczestniczą w większym bądź mniejszym stopniu w tych zmianach. Te nowe zewnętrzne sytuacje pozaszkolne wyznaczają nauczycielom nowe cele edukacyjne. Hierarchia aktualnie realizowanych przez nauczycieli celów edukacyjnych musi ulec zmianie. Istota zmiany – jak wskazuje Tadeusz Lewowicki³ – polega na przesunięciu kolejności w strukturze realizowanych przez nauczycieli celów dydaktyczno-wychowawczych. Na pierwszym miejscu w hierarchii należy postawić cele wychowawcze: kształtowanie postaw, wartości ogólnoludzkich, wyrażanie własnych oraz poszanowanie cudzych poglądów, rozwój sfer emocjonalnych, społecznych, motywacyjnych i wolicjonalnych. Na drugim i trzecim miejscu w strukturze celów nauczyciel powinien eksponować zakres i opanowanie wiedzy o przyrodzie, społeczeństwie

¹ W. Faure, *Uczyć się aby być*, Warszawa 1975, s. 159.

² E. Trempała, *Edukacja szkolna w odniesieniu do edukacji równoległej*, w: *Edukacja równoległa. Funkcjonowanie i kierunki rozwoju edukacji równoległej w polskim systemie oświaty i wychowania*, red. E. Trempała, Bydgoszcz 1990.

³ T. Lawowicki, *Przemiany teleologii edukacji*, „Ruch Pedagogiczny” 1990, nr 9.

i innych dziedzin nauki, a także kształtowanie sprawności i umiejętności, efektywnego działania, funkcjonalnego wykorzystywania wiedzy w praktycznych sytuacjach życiowych.

Przedstawiona teza o przesunięciu celów w strukturze edukacyjnej wynika z dwóch głównych idei.

Po pierwsze, w nowej rzeczywistości społecznej i gospodarczej jest potrzebne, by szkoła – nauczyciel kształtowała inne niż dotychczas postawy, normy społeczne, zachowania i wzory postępowania. Kreowany w Polsce ustrój będzie z coraz większą siłą eksponował nowe wartości, które muszą dominować w pracy wychowawczej nauczycieli. Stąd też ważnym zadaniem nauczyciela w edukacji szkolnej dzieci i młodzieży jest kształcenie ludzi otwartych, wolnych, twórczych, o innowacyjnym myśleniu i działaniu, umiejących współdziałać w mniejszych i większych zespołach społecznych, tolerancyjnych w postępowaniu, uznających pluralizm, a jednocześnie krytycznych w swych poglądach.

Analizując cele wychowania w tradycyjnej, obecnie jeszcze funkcjonującej szkole przyjmuje się, że formułowano je w taki sposób, by interes społeczny dominował nad jednostkowym. Wychowanie miało na celu przygotować jednostkę do wypełniania zadań społecznych. Należało więc wychować lojalnych członków społeczeństwa do określonej ideologii grupy rządzącej w państwie.

We współczesnej transformacji społeczno-politycznej występuje tendencja kształtowania przez nauczycieli potrzeb rozwojowych jednostek nad interes społeczny, traktowania uczniów w sposób podmiotowy.

Stymulowanie rozwoju dzieci i młodzieży w procesie edukacji szkolnej musi być kształtowane poprzez celową ich aktywność, która ujawnia się w rezultacie twórczych, innowacyjnych działań. Innowacyjność ta polega na zerwaniu z tradycyjnymi schematami przyjętymi w szkole w relacji nauczyciel–uczeń, wymuszonych sytuacji wychowawczych. Istnieje potrzeba, by transmisję gotowej wiedzy przenieść na zainteresowanie wiedzą, rzeczywistą aktywnością i działalnością uczniów, nabywanie wielostronnego poznawania, w tym przez kontakty społeczne, które stymulują do nowego, twórczego, niekonwencjonalnego myślenia i działania.

Wreszcie druga idea, która powinna skłaniać nauczycieli do konieczności odejścia w procesie kształtowania od dominacji funkcji poznawczej w szkole na rzecz funkcji wychowawczej i opiekuńczej, wynika z szerzącej się patologii społecznej wśród dzieci i młodzieży.

W sytuacji, kiedy patologia wśród młodego pokolenia staje się niemal normą, kiedy na co dzień jesteśmy świadkami postaw agresji, frustracji, ten postulat powinien zostać zauważony przez twórców nowych systemów dydaktyczno-wychowawczych, powinien zostać uświadomiony nauczycielom.

Zapewne większość nauczycieli rozumie, że ważniejsze jest to, jakim człowiekiem będzie dzisiejszy uczeń od tego, jaki zasób wiedzy zdoła on przyswoić. Wydaje się, że warunkiem skuteczności oddziaływań wychowawczych podejmo-

wanych przez nauczycieli jest umiejętność tworzenia sytuacji, w których uczniowie będą mogli ujawniać swoje oczekiwania, uzasadniać zachowania, negocjować prawo oraz obowiązki, relacjonować doznania. Chodzi więc o prawidłowe interakcje w relacjach nauczyciel–uczeń, wychowawca–wychowanek.

Rzeczywistość szkolna dowodzi, że nauczyciele oceniają swoich uczniów przez pryzmat ich wyników w nauce. Cenią walory dziecka jako ucznia. Częściej i wnikliwiej zajmują się „dobrym uczniem”, do nich kierują w różnych sytuacjach więcej informacji, niż do uczniów osiągających niższe wyniki w nauce.

Z wypowiedzi zarówno uczniów, jak i nauczycieli wynika, że nauczyciele i uczniowie nie znają wzajemnych oczekiwań. Sporadycznie odbywają się szczerze rozmowy. Uczniowie odczuwają skrępowanie w kontaktach z nauczycielami, „Nie chcą mówić” – stwierdzają nauczyciele. Jako tematy tabu uczniowie uznają sferę życia rodzinnego, problemy osobiste – miłość, nałogi, plany, marzenia. Uczniowie nie ufają nauczycielom, obawiają się nietolerancji, krytyki, niezrozumienia. Zbyt dużo w pracy wychowawczej w szkole jest monologu nauczyciela do uczniów. Tymczasem dialog w wychowaniu jest formą, którą trudno niedocenić. Pojmowany jako rozmowa uczy porozumienia się z partnerem, pozwala na negocjowanie ocen, skłania do refleksji. Może być także sposobem bycia.

Nowe ujęcie celów edukacyjnych jest niezmiernie ważnym zjawiskiem zarówno w teorii pedagogicznej, jak i w praktyce szkolnej realizowanych przez nauczycieli. Nadają one nowy kierunek przemian w treściach kształcenia, a nawet w metodach i formach oddziaływania w procesie dydaktycznym i wychowawczym. W okresie transformacji politycznej i społecznej w Polsce, jakościowo nowe cele edukacyjne można osiągnąć jedynie przy dużej modernizacji bądź w od podstaw zmienionych programach nauczania. Pierwszym kierunkiem zmian w treściach kształcenia jest eliminowanie z nich wiedzy encyklopedycznej, przedładowanej faktografii na korzyść zadań związanych z wartościami wynikającymi z celów edukacyjnych, które będą kształtować rozwój różnych sfer osobowości ucznia oraz sprawności użyteczne we współczesnym i przyszłym życiu. W programie szkolnym należy uwzględnić zmianę dotychczas przyjmowanych wartości, takich jak: demokracja, wolność, sprawiedliwość, obowiązek, praca itp. w celu przemiany ustabilizowanej społecznej świadomości młodzieży. Trzeba wyodrębnić w nowym programie zadania edukacyjne z zakresu: wychowania obywatelskiego, państwowego, estetycznego, współczesnego i przyszłego życia, ról rodzinnych, dezaprobaty wobec negatywnych zjawisk życia społecznego, tolerancji do cudzych poglądów, współdecydowania i podporządkowania się ustalonym decyzjom. Treści te powinny skłaniać nauczyciela do podmiotowego traktowania uczniów, do pełnej ich aktywności i orientacji na jawne i otwarte demonstrowanie wielostronnych, czasem konfliktowych poglądów i dążeń.

Nowe programy szkolne muszą mieć treści obligatoryjne dla wszystkich uczniów oraz ponadobowiązkowe, w większym zakresie niż obecne programy,

dla zdolniejszej części dzieci i młodzieży. Dlatego istnieje potrzeba wprowadzenia w klasach V–VIII zajęć fakultatywnych, z wybranych dziedzin wiedzy nie objętych nauczaniem obowiązkowym – dowolne do wyboru według zainteresowań uczniów. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że treści kształcenia, szczególnie z przedmiotów społecznych nie powinny pozostawać w tyle za zachodzącymi zmianami w życiu współczesnym, lecz muszą tym zmianom towarzyszyć, a nawet je wyprzedzać.

Ze względu na ograniczone ramy opracowania ująłem tylko potrzebę realizacji przez nauczycieli zmiany hierarchii struktury celów edukacyjnych i ich konsekwencji w postaci opracowania nowych programów i innych form kształcenia. Przed nauczycielem – szkołą stoi wiele nowych zadań edukacyjnych, należy do nich m.in.:

- rzeczywiste, niepozorne uspołecznienie szkoły, w której rozszerzy się uprawnienia i zarazem odpowiedzialność dyrektorów, nauczycieli, rodziców, uczniów i sił społecznych, tkwiących w środowisku lokalnym – tworząc swoisty mikrosystem wychowawczy, dydaktyczny i opiekuńczy;

- poszukiwanie alternatywnych metod, form i organizacji pracy szkolnej z uczniami;

- przygotowywanie młodzieży w edukacji szkolnej do aktywnego ich uczestnictwa w działalności pozaszkolnej;

- wypracowanie systemu kształcenia uczniów zdolnych.

Nauczyciel będzie musiał podejmować również inne ważne zadania edukacyjne, z którymi coraz częściej będzie spotykał się w nowej rzeczywistości społecznej i gospodarczej.

Niektóre zagrożenia przemian edukacyjnych w systemie szkolnym

Opisane i wymienione zadania edukacyjne nauczycieli są konieczne do wprowadzenia w szkołach, w nowym, odmiennym ustroju w naszym kraju. Należy jednak zwrócić uwagę na pewne zagrożenia, które mogą utrudniać efektywną realizację zmian oświatowych.

Pierwszym istotnym zagrożeniem, które możemy nazwać barierą psychologiczną, jest postawa adaptacyjna bądź inercyjna nauczycieli w stosunku do wszelkich innowacyjnych zadań edukacyjnych w szkole. Bierność ta wynika ze złego samopoczucia nauczycieli, różnorodnych stanów lękowych. Zagrożenia te wpływają na ich stosunek do uczniów, wywołując u wychowanków nerwowość, osłabienie motywacji uczenia się i inne negatywne przejawy zachowań.

Młodzi nauczyciele odczuwają lęk z powodu braku jasnych perspektyw, obawiają się utraty pracy, niesprawiedliwej oceny ich działalności pedagogicznej, niełatwych sytuacji w zespołach nauczycielskich, a także trudności wycho-

wawczych, jakie sprawiają uczniowie. Poczucie zagrożenia towarzyszy także grupie nauczycieli z najdłuższym stażem pracy. Reprezentanci tej grupy obawiają się reform i przemian w szkole. Sądzą, że nie sprostają wymaganiom nowych czasów, że będzie się pogarszać ich sytuacja materialna. Wielu nauczycieli obawia się utraty pozycji społecznej, prestiżu. Kondycja psychiczna nauczycieli nie napawa optymizmem – powoduje niechętny stosunek do nowatorstwa pedagogicznego i zadań edukacyjnych, przed którymi stoi współczesna szkoła.

Drugie zagrożenie, które hamuje przemiany edukacyjne w systemie szkolnym, dotyczy sfery pedagogicznej i społecznej – głównie zaś możliwości, przygotowania i umiejętności nauczycieli. Analiza planów studiów uniwersyteckich i wyższych szkół pedagogicznych wskazuje, że dla studentów – kandydatów na nauczycieli przeznaczona jest tylko 10–15% przedmiotów pedagogiczno-psychologicznych z ogólnej liczby godzin zajęć. Tak więc już założenia uniemożliwiają właściwe przygotowanie studentów do roli nauczycieli i wychowawców.

Nauczyciele wykazują niewielki zakres wiedzy dotyczący zadań edukacyjnych w nowych uwarunkowaniach społeczno-politycznych kraju. W procesie kształcenia uniwersyteckiego i w czasie pracy pedagogicznej nie zdobyli wystarczających umiejętności w zakresie diagnozowania potrzeb opiekuńczo-wychowawczych. Stąd też rozwiązywanie tej sfery zadań edukacyjnych, które w nowych warunkach ustrojowych kształtuje nowe wartości, normy społeczne i wzory zachowań – sprawiają nauczycielom pewne utrudnienia.

Natomiast zagrożenia w sferze społecznej można dostrzec z jednej strony w niskim poziomie wiedzy nauczycieli co jest związane z przemianami społecznymi, politycznymi i gospodarczymi w kraju, z drugiej strony znakomita większość wychowawców przejawia bierność i obojętność wobec wszelkich zmian we współczesnym życiu zarówno w środowisku lokalnym, jak i ponadlokalnym. Bierność ta przenosi się na obszar edukacji szkolnej, w której jest brak innowacyjności, kreowania nowatorstwa pedagogicznego, dialogu wychowawczego w procesie lekcyjnym i pozalekcyjnym z uczniami.

Wreszcie trzecie zagrożenie osłabiające nowatorstwo podejmowanych zadań pedagogicznych nauczycieli jest określone usytuowaniem materialnym szkolnictwa. Składa się na nie m.in. niskie uposażenie nauczycieli, deprecjacja położenia materialnego szkoły, jej bazy, wyposażenia dydaktycznego. Do składników negatywnych z tej sfery zagrożeń należy również ujednoczenie płacy pracowników pedagogicznych – nauczycieli według kryterium stażu pracy i poziomu wykształcenia, a nie efektów uzyskiwanych w pracy wychowawczej, opiekuńczej i dydaktycznej z uczniami.

Reasumując, należy stwierdzić, że reformowania wymagają wszystkie ogniwa edukacji. Zmiany i unowocześnienie struktury szkolnictwa w obecnej sytuacji ekonomicznej Polski nie jest możliwe do przeprowadzenia. Można jednak w dobie kryzysu podjąć działania mające na celu ożywienie, a nawet rozwój pew-

nych obszarów narodowej edukacji. Realizatorami tych nowych zadań muszą być nauczyciele. Oni powinni widzieć i odczuwać potrzebę zmiany funkcjonowania działalności szkolnej. Od ich aktywności i umiejętności pedagogicznej będzie zależeć efektywność realizowanych zadań oświatowych, które stanowią postęp pedagogiczny adekwatny do oczekiwań społecznych w nowych warunkach ustrojowych naszego państwa.